

PULA INVUULA

Bolemi bo re isang go pabalesegodijo

**JAAKA RE LE BALEMIRUI BA BA DIRANG GO NTSH-
ETSA SETŠHABA DIJO, GO BOTLHOKWA THATA GORE
RE TLHALOGANYE DINTLHA TSE DI DIKOLOGANG
KGANG E YA PABALESEGODIJO KA E KA TLHOTLHE-
LETSA TSHWETSO YA RONA GO KGWEBO YA RONA
GOMPIENO.**

Re tshwanetse go tlhaloganya tlhonomo ya bothata bo mme re tla tsaya e le boikarabelo ba rona go uma dijo tse di maemo a a kwa godimo go mongwe le mongwe yo re dirisanang le ene. Re kgona go tlhotlheletswa ke maemo a a kwa godimo a re setseng re a kgonne go buisana le ba mmuso go ba supetsa botlhokwa ba kgang e le go ba bontsha tiro e e pila e e setseng e dirwa ke balemirui ba rona!

Kwa kopanong ya Grain SA ya maloba, Motlat-satona wa Lefapha la Bonnetetshi le Thekenologi, Derek Hanekom, o rile: "Ngwaga wa 2012 ke ngwaga e go tla nnang ditiragalo mo kgaolong ya bolemi, ka go lebelela go tsenelela ntshokhumo ya dijo!" Rre Hanekom o ne a gatelela ntlha ya pabalesegodijo,

tlala le tlhabololo ya lefatshe. Se se mo tenang thata ke gore re leafshe le le nang pabalesegodijo mme go na le malapa kwa batho ba bolaiwang ke tlala. Ditlhaka di supa gore go kgaolo ya boraro ya batho ba ba nnang mo Afrika go ya borwa ga sekaka sa Sahara ba ba bolaiwang ke tlala ka letsatsi le let-satsi – bolekgolong bo bo leng kwa godimo mo le-fatsheng.

Pabalesegodijo ke eng?

Pabalesegodijo e ka tlhaloswa e le dijo tse di siameng go batho botlhe ba Afrika Borwa ka dinako tsotlhe jaaka go tlhokegwa go phela sentle. Rre Hanekom o gatelela dipinagare tse tharo tse di dirisiwang ke ba FAO go tlhalosa pabalesegodijo:

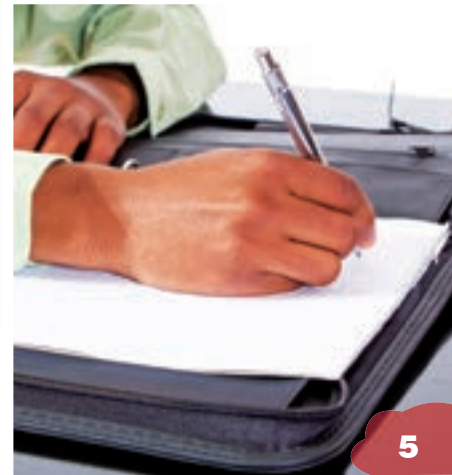
• Dijo di nne teng

Go tlhomamisa gore dijo di nne teng jaaka go tlhokegwa jaanong le kwa pele. Ntlha e ya go nna teng ga dijo di raya gore din ne teng go malapa otlhe. E kgongwa ke ntshokhumo ya bolemi le maemo a kgwebo ka bophara.

Lekwalo la Grain SA la
balemipotlana

BALA MOTENO:

- 5 > Bogakolodi – ke eng mme gape ke eng se e seng sona
- 9 > "Go boloka" mmidi go jesa ka mariga
- 12 > Go laola keretiti ya polase

5

9

Mme Jane a re...

Potso ka ga bothokwa ba dijo mo ntlong le pabalesegodijo mo lefatsheng e nile kgang e e buiwang gantsi mo matsatsing a re leng mo go ona jaanong. Go na le batho ba bangwe ba ba lwalang ka ntlha ya gore ba nonne go feta ka go ja thata, mme go na le ba dimileone ba ba bolaiwang ke tlala mo lefatsheng.

Nna ke ne ke akanya ka ntlha e mme ka fitlhela gore, le fa re na lefatsheng le le lengwe, re na le batho ba ba phelang mo mafatsheng a mabedi. Go na le bao ba ba kgonang go reka dijo mme gape go na le bao ba ba sa kgoneng go di reka – ga se gore go na le bothokwa ba dijo mo lefatsheng. Ka go kopantsha, go na le dijo go botlhe, mme ke gore go na le ba bangwe ba ba sa kgoneng go di reka kgotsa go di bona go di reka.

Ke dumela gore fa re batla go netefatsa gore mongwe le mongwe a nne le dijo tsa go ja, mongwe le mongwe mo go rona o tshwanetse go latlhelela sengwenyana go netefatsa gore re oketse dijo tse di leng teng. Ka go dira jalo ke raya gore motho mongwe le mongwe o tshwanetse go leka go uma dijo (le fa e le go jewa ke ene fela) fa balemi ba batona ba umela dijo go ba ba se nang mmu go uma dijo.

Jaanong potso ya me go lona ke – “A o dirisa lefatsheng lotlhe le le leng la gago go uma dijo?”. Ke itse gore batho ba bantsi bat la re “Ga ken a polase.” Ke gona foo re dirang phoso – simolola go uma merogo/maungo/dijwalwa/peo fa o kgonang teng – le fa e le mo jaratanyaneng ya gago. Lefatsheng lotlhe le ka kgona go dirisiwa go uma sengwe mme fa re ya go naya lefatsheng dijo, botlhe re tshwanetse aba sengwe. Ga tse “Phoso e tona go feta e o ka e dirang ke go dira sepe fa o ka kgona go dira sengwenyana!”

Tsweetswee, simolola gona jaanong; gongwe le gongwe kwa o ka medisang sengwe – o tla duelwa mme gape o tla bo o sireletsa lefatsheng ka ntlha ya komelelo ka gore ke dimela tse re di jwalang tse di ka re thusang ka mathothapelato a matona a ga komelelo ya lefatsheng le ntsho ya CO₂.

Bolemi bo re isang go pabalesegodijo

• Di kgonwe go rekwa di le teng

Go tsamaelana le madi a batho ba a bonang ka ditiro tsa bona go kgona go reka dijo. Potso ya go kgona go reka le go nna teng ga dijo e supa go maemo a go reka a batho le fa ba ka kgona dijo tse di leng teng.

• Kotlo le polokego

Go naya basetšhaba maatla go kgona go tlhopha dijo tse di nang kotlo le polokego. Ke theo ya go nna motho go nna le maemo a go bona dijo tse nang le kotlo le polokego. Ke lona lebaka lengwe la gore balemirui ba tshwanetseng go tsaya tsia maemo a metsi, go gasa ga dinontsha le ditšhefo tse di dirisiwang go ntsha khumo. Kgaolo e le nngwe ya bothano ya bana ba rona ba sala morago ba le bannye ka gore ga ba fiwe dijo tse di lekaneng. Ntlha e e bothokwa go feta ke go tlosa go bolaiwa ke tlala. Hanekom o ne a gatelela mosola wa phasalatso ya dijo ke baagisani le masingwana a baagisani mme o ne a tthagisa gore balemirui ba bone tsela e ba ka kgonang go tthagisa “tlala ga e teng” mo merafeng.

Hanekom o itsetse balemirui, ka e le tthagiso ya mmuso go tlisetse dijo go batho botlhe, go dirisa lefatsheng ka tshwanno, mme go kgona go dira jalo ba tshwanetse go:

- Oketsa palo ya diheketara tse di nosetswang, oketsa ntshokhumo mme ka go dira jalo oketsa tiro go ba ba tlhokang tiro mo dipolaseng.
- Oketsa tiriso le tsamaiso ya dintlha tsa tlhabololo ya lefatsheng.
- Naya tšhegetso e e pila go balemirui ba bantsho gape le go tswelela go ba thusa.
- Simolola go busetsa madi go baakanya tse di bothokwa.

Mmuso o lemoga gore balemirui ga ba kgone go phela fa go na le ba bangwe ba ba amogelang madi go feta fa ba rekisa ntshokhumo ya bona mme ntlha e e tshwanetswe go lebelelwa e bile e baakangwe:

- Lebelela kelotefo;
- Lwantsha ketleetsa ya temorui;
- Batla mafelo a go rekisa ntshokhumo a a siameng; mme gape
- Tshwara tumelano ya go dirisana mmogo.

Hanekom o ne a tlotla balemi a gatelela gore ba bothokwa thata ka ba ntsha ntshokhumo mme ba oketsa tiro go ba ba e tlhokang e bile ba re naya pabalesegodijo, a re: “Molemi mongwe le mongwe o naya dijo go batho ba le 6000 mo Afrika Borwa.” O tlaletse ka go leboga ba mophato wa go tlhabolola balemirui

ba Grain SA ka ntlha ya tšhegetso ya bona go balemi ba bantsho. O rile: “Ke dumela gore Grain SA e tlhomile sekao se se setetsweng kwa godimo go supa gore tlhabololo ya lefatsheng mo Afrika Borwa e ka dirwa jang.”

Go se nne le pabalesegodijo go re jela madi go feta re dumela!

Kwa malapeng go se nne le pabalesegodijo go tsenelela mo maemong a setšhaba sotlhe. Go dira gore go nne thata go tlhokomela balwetse, go fitlha batho ba ba tlhokafetseng, go phela ka monate le go dira sentle kwa mmerekong. Pabalesegodijo e e seng teng e kgopisa ba ba sa kgoneng ba setšhaba jaaka ba ba tsofet-seng, basadi le bana. Tlhabololo ya diutho e sala morago mme tswelelopele e a ema.

Mo maemong a setšhaba go na le mathata ka gore go tlhokega madi go duela dikabelo tsa botho, sesenyi sa a oketsega mme go tlhokega gore sepodisi se oketswe.

Bolemirui bo dirisiwa jang?

Kitsiso ya ba dijo le bolemi, ebong FAU, e supa gore bolemi ke bona bo bo tšhereng pabalesegodijo mo seatleng. Fa bolemirui bo siame tse dingwe jaaka bohutsana di a fokotsega ka gore tlhothlwa ya dijo e a fokotsega, tiro e nna teng, ntshokhumo e a oketsega mme dadiri ba duelwa madi jaaka tshwanno. Go dira gore bolemirui bo tswelelopele go tshwanetse go nna se re se batlang mme go tla re tlisetse pabalesegodijo!

A O ITSE GORE?

- Banna, basadi le bana ba le 25 000 ba sule gompieno ka go bolaiwa ke tlala le malwetse a a tsamaelanang. Ke go tshwana le difofane tsa dijambo tse ditona tse 60 tse di welang fatshe mme batho botlhe ba tlhokafale.
- Go na le batho ba ba ka nnang bileone ba ba tshwarwang ke tlala mo lefatsheng. Go tlhomole pelo tota.
- Ditharabololo di bothokwa jaanong go naya ba ba tlang dijo.
- Motho yo o tšherweng ke tlala ga a na maatla, o lapile, ga a kgone go dira ka tshwanno, ga a kgone go ithuta – bagolo ba re: “Tsie e fofa ka moswang”.
- Tlala e tšisa malwetse. Mmele o simolola go ija mme kwa bofelong o swa o sa lwale.

JENNY MATHEWS, MODULASETILO
WA LENANE LA GRAIN SA
GO TLHABOLOLA BALEMIRUI

Tshegetsokhumo go tswela – tlhagiso ya rona go Derek Hanekom

KWA KOPANONG YA GRAIN SA E E NENG E TSHWERWE KA KGWEDI YA MOPITLWE KE NE KE LE MO DITSHWANELONG GO BUA LE MOTLATSATONA WA LEFAPHA LA BONNETETSHI LE THEKENOLOGI, RRE DEREK HANEKOM: "LEINA LE ME KE JENNY MATHEWS MME KE MOLEMIRUI KWA SANNIESHOF. KE SALA KE LE MONGWE WA KHUDUTHAMAGA YA GRAIN SA GO TSWENG 2005 MME GAPE KE MODULASETILO WA LENANE LA GRAIN SA GO TLHABOLOLA BALEMIRUI.

Go na le maemo a a bosula a a kayang gore balemirui ba tlhola ba na le maikutlo a a kgalhanong mme ga ba batle go thusana tota fa e le ka dintlha tsa tlhabolola ya lefatshe. Ke batla go gwetlha maemo a gompiano ka gore ga se nnete mme gape ke batla go aba bodiredi ba Grain SA go mmuso.

Ka gore rona ba Khuduthamaga ya Grain SA re sweditse go thusa balemirui ba bantšhwa, ba rona ba lenane la Grain SA go tlhabolola balemirui ba simlotse ka ngwaga wa 2000. Re setse re dirisitse diranta tsa dimileone tse 88 tse re di amoget-seng go tswa Terasete ya Mmidi le tse dingwe go tlhabolola balemirui ba bantšhwa ba bantsho.

Re na le balemirui ba bantsho ba ka nna 3 600 mo dithithutisong le ba le 58 mo Tlела ya ditono di le 250. Balemirui ba rona ba ba setseng ba tswela ke ba le 120 mme ba thuswa ke bagakolodi le thuso mo polaseng ke balaodi ba rona ba diporofense. Re dumela go tlhabolola balemirui ba bantsho ba ba tla tsweleng pele.

Ka tirisano mmogo e e rileng ka ngwaga e re ne re dirisana mmogo le ba Lefapha la Tlhabolola ya Lefatshe kwa Foreisetata go thusa balemirui ba le 16 mme re ba thusitse ka dimileone tsa diranta tse di leng 36 go busetsa madi.

- Molemirusi mongwe le mongwe o ne a buisiwa thata mme o ne a le teng fa go tlhabololwa maano;
- Molemirusi mongwe le mongwe o itse ka go tsenelela gore madi a dirisiwe fa kae;
- Molemirusi mongwe le mongwe o filwe madi jaaka go le botlhokwa mo go ene; mme gape;
- Sente e nngwe le e nngwe e ka kgonwa go supiwa!

Re na le mophato wa batho ba le 18 ba ba leng mo diofising tsa dikgaolo tsa rona tse robedi, gape re na le batho ba le 25 ba ba leng ba dikonteraka, ba ba ratang go thusa mmuso go tlhoma balemiruietemo ba bantsho.

Kwa bofelelong: Grain SA ba na le batho ba ba itseng tsotlhe go tlhabolola balemirui go tswela go tshegetsatsa balemirui mo lefatsheng le la rona. Batho ba ba dirisanang mmogo, ba ba tloliwang, ba ba nang le botho mme gape ba ba nang le boikanyo!

Ka ntlha e re kopa gore o gatelele tlhagiso e ya gore re batla go dirisanam-mogo le mmuso go fetola tatlhego ya 90% go nna poelo ya 90%.

- Ka go le jaanong re gorositswe tlhagiso ka ntlha ya tirisano mmogo e go le Lefapha la Tlhabolola ya Lefatshe go nna nngwe ya kgaolo ya ntlha ya Pampiri e Tala ya tlhabolola ya lefatshe.
- Gape re gorositswe se se tshwanang go Lefapha la Temorui, Dikgwa le Ditlhapi mme gape go Lekgotla la Papatso ya Temorui.

Ke batla go go naya tlhabolola e ya Grain SA o le modulasetilo wa Lekgotla la Tiriso go Sireletsa Dijo la ANC. Re dumela gore tlhagiso e e tla re kgonisa go tswela-letsa ntshokhumo fa tlhabolola ya lefatshe e ntse e tswela."

JENNY MATHEWS, MODULASETILO WA LENANE
LA GRAIN SA GO TLHABOLOLA BALEMIRUI

Deputy Minister for Science and Technology, Mr. Derek Hanekom.

Dinoga di botlhokwa mo thulaganyong ya tikologo

Mole Snake - Photo taken by: M.B. Paehler.

MO GO NNA O KA RE GO NNILE TLWAELO GO BATLA GO BOLAYA NOGA FA E BONWA, TOTA LE FA E LE MO POLASENG YA GAGO. O KA RE GO NA LE MAIKUTLO A GO TSHABA NOGA A A TSENELETSENG MO KAKANYONG YA RONA. RE ITSE GORE GO NA LE BATHO BA BA TSHABANG SENGWE TOTATOTA, MME GO NA LE BA BAKAE MO GO RONA BA BA KILENG BA SEKASEKA DITIRAGALO TSA RONA PELE RE TSHOLE TSA THOBANE? A O KILE WA AKANYA SE SE DIRAGALANG FA O TLOSA SEGAGABI SE MO DITIRAGALONG TSA GAGO MO POLASENG YA GAGO?

Kgang e e kwaletse balemirui ba ba tshwanetseng go akanya ka mosola wa dinoga mo masimong le mo nageng e seng mo tikologong ya legae jaaka mo ntlong le mo lapeng. Nnete ke gore fa o fithela noga mo tikologong ya legae, e wena o solofelang gore e kotsi, tsweetswee, se e tlogele gore e tle e lome mongwe wa legae la gago. Bogolo e bo laye. Mme, fa o itse gore ke noga e e seng kotsi jaaka nogaphofu, noga ya mmu kgotsa magalane, bogolo e tshware o e tlosetse go gongwe kgakala le magae. E ka nna bokgakala ba dikilometara tse 5 kgotsa tse 7. Fa o le molemirui o tshwanetse go itse mefuta ya dinoga tse di fitlhelwang mo tikologong ya polase ya gago.

Balemirui ba bantshi go feta ba latlhelwa ke thobo ka ntlha ya dipeba le magotlo, tota ka nako ya tlhogo ya tshimologo ya dijwalo Goreng go le mathata jalo? Karabo e bonolo: Tse di jang dipeba le magotlo ga di teng.

Re tla lwantsha mathata a jang? Potso e e na le karabo e e bonolo gape: Tlogela go bolaya tse di jang diphologotswana tse di senyang tse. Rotlhe re tlhoka go itse mosola wa digagabi tse di bolayang dipeba le magotlo:

- Di fokotsa palo ya diphologotswana tse di senyang.
- Di dira gore mmu o nne le mowa mme o sa gatelelwe.
- Di dira gore go nne le tekatekano ya tikologo mo polaseng ya gago.
- Di dira gore tsotlhe di phele ka go lekalekana.

Fa re tswela go bolaya digagabi, tota dinoga, jaaka re ntse re tswela-

la, re tlile go bona mathata tota go feta tshenyi ya thobo. Fa re ka latlhelwa ke dinoga tota le fa e le ya mofuta o le mongwe fela go tla nna tlhakatlhakano mo tikologong mme re tla bona mathata go feta jaaka tatelano ya tse di senyang. Ntlha e gantsi ga tse ke "thelelelo". Ke mofuta wa "thelelelo" o re batlang gore o se direge. Sekao sa tlhakatlhakano e se bonalwa mo kgaolong ya Sahara mo Afrika fa ditau le dinkwe di tloswa. Palo ya ditshwene e ile godimo mme tsa simolola go senyetsa batho thobo mme gape tsa tliša malwetse.

Dinoga tsotlhe di ja diphedi tse dingwe. Di ja dinoga tse dingwe, diphologotswana, dikokoni, dinonyane, ditlhabi le digagabi tse dingwe jaaka bokgantlapane. Gape di ka ja mae, ditshenekegi le dikgopa. Ka go ja tse dinoga di di jang go dira gore ditshenyi di se nne ntsi mme ga go tlhokege gore go dirisiwe ditšhefu tse di senyang tikologo go di bolaya. Nnete ke gore baitsetikologo ba di busetsa mo metseng kwa Vietnam go thusa batho go bolaya dipeba le magotlo le dikokoni tse dingwe tse di senyang. Go bolaya dikokoni tse go thusa go fokotsa malwetse a a tlišang ke dikokoni.

Ka fa gongwe go na le diphologolo le dinonyane tse dintsi tse di tlhokang go ja dinoga. Dibatana tse di tšhegetsana bophelo ba tsona ka ntlha ya gore dinoga di teng mo tikologong, mme tloso ya dinoga mo tikologong go tlosa dilo tse di di jang mme go nna mathata. Dinong jaaka dintsu, digootsane le merubisi tota le bokgano le mešwe di ja dinoga. Le fa noga e ka swa setopo sa yona se jewa ke diboko le ditshenekegi tse dingwe. Ka ntlha e dijo di boela mo mmung me di tseiwa ke majang le dimela tse dingwe. Tsotlhe tse di phelang mo tikologong di a tšhegetsana mme di thusana go phela!

Nnete ke gore dinoga di a tlhokegwa mo tikologong e nngwe le e nngwe mo di fitlhelwang teng. Balemirui, tsweetswee, akanya pele le bolaya digagabi tse di botlhokwa tse.

GAVIN MATHEWS, THUTISO YA BACHELOR
KA GO LAOLA TIKOLOGO, UKZN

Dithoro tsa mariga

Bogakolodi

— ke eng mme gape ke eng se e seng sona

MMOKI WA AMERIKA RUTH WHITMAN O KILE A RE MO BOTSWERERENG BONGWE LE BONGWE, MOSIMOLODI O TSHWANETSE GO SIMOLA GO ETSA BA BA KILENG BA LE BATSWERERE MO GO SE A SIMOLOLANG GO SE DIRA. MME GA SE GO LEBELELA DITHALO, DITSHWANTSHO, DIPINA LE MABOKO TSE DI NNILENG TENG FELA; KE NTLHA YA GO GOGELWA KO MO TENG GA SETHALO SA BOTSWERERE, GO LEMOGA GORE SE THADILWE KE MOTHO YO O PHELANG MME LE GO LEKA GO BONA SEPHIRI SA YO A SE THADILENG.

Go ntse fela jalo ka bogakolodi mo bolemiruing fa basimolodi mo kgwebong ya bolemirui ba tshwanetse go lebelela le go ithuta ka tlhokomelo mo go ba ba setseng ba kgonne bolemirui mo dikgaolong tse di tshwanang le tse mosimolodi a batlang go simolola ka tsona. Fa mosimolodi a simolola go itse "sephiri" le kitso tsa bolemirui yo a di itseng, o nna le kitso go nna bolemirui tota! Nnete ke gore yo a nang kitso o tshwanetse go dumela go nna mosupatsela, mokatisi, moruti le tsala yo o tla bulang matlho a mosimolodi mo tikologong ya kgwebo ya bolemirui.

Bogakolodi bo eme mo maemong a go tshegetsa yo mongwe ka go supa tlotlo le go amogela botsalano gare ga batho ba babedi. Kitso, botswerere le maitemogelo ka tse di kgaogangwang fa mosimolodi a tsena mo tsa dipolase a tlhoka kaelo le thuso tse di tla mo thusang go nna bolemirui tota.

Mogakolodi o tla nna mongwe yo a setseng a bone tlhaloganyo le maitemogelo mme a batla go dirisa kisto ya gagwe go thusa moithuti.

Bogakolodi bo agwa mo tlotlanong. Botsalano bo tla nna le dintlha tse di tshwanang le bonnete le botho.

Ke eng se se supang mogakolodi yo a ka kgonang?

Motho yo a ka nnang mogakolodi o tshwanetse go supa boikanyo mo tse a di itseng gore a kgone go kaela mongwe a ntse a ithuta. O tla:

- Nna le kitso e e tseneletseng ka bolemirui jaaka ditiro tsa mo polaseng le ditiro tsa go dirisa polase e le kgwebo.
- Nna le maikutlo a go thusa ba bangwe le go bona jaaka ba tswelala pele.
- Nna le maikaelelo a go kgaoganya kitso le maitemogelo le ba bangwe.
- Supa mokgwa wa go dirisana mmogo mme le go nna le bokgoni go neeletsanya sentle.
- Nna le kgono ya go aga botsalano ba bonnete le moithuti. Baithuti ba tlhoka go utlwa tshireletso gore ba kgone go supa tse ba sa di kgoneng le go bula matlho go bona tse di tse ba tshwanetseng go di itse.
- Nna le bopelotelele tota!

Ke eng se mogakolodi a tshwanetseng go se dira?

- Kgaoganya kitso le kgono go tshegetsa mosimolodi.
- Tlhome maikaelelo a a bonalwang sentle mme a batle gore ditiro tse di botlhokwa di fetswe.
- Naya dikgwetlho tse di tla nayang maemo a go tswelala pele.
- Thusa go tshegetsa boikanyo mme gape go kgothatsa bokgoni mo dikgaolong tsothle tsa bolemirui.
- Kgatlhantsa dintlha tse di supang bokoa, botlapa le boitshwaro bo bo sa batlegeng.
- Naya kgothatso le thuso go aga boitshwaro bo bo siameng go nna bolemirui tota.

Bogakolodi – ke eng mme gape ke eng se e seng sona

Bagakolodi ba ba pila ke ba ba ratang ditragalo tsa bona mo polaseng ya bona thata mme ba tlhotlhletsa ba bangwe go dira se bona ba se dirang!

Mathata a go nna mogakolodi ke afe?

Jaaka go le ka dintlha tse dintsi go ka nna maemo a mabedi go sengwe le sengwe jaaka maikaelelo a a pila mo mogakoloding a ka tlhomang tirisano mmogo, mathata a ka nna teng.

- Molemirui yo montšhwa a ka tlhoka ditlamego tsa go tswela pele.
- Tsholofelo ya gore a ka nna fatshe a sa dire sepe.
- Fa gongwe go na le pharologanyo gare ga tse mogakolodi a di itseng le tse molemirui yo montšhwa a batlang go di ithuta.
- Botho bo bo sa utlwaneng mme o ikutla o kgaratlha go bona phisego kgotsa go ipona o le mo ntsweng le moithuti mme dintlha tse di dira gore o ikutlwe o lapile, o sa kgone go tswela pele go thusa moithuti go nna molemirui o o pila.

Mme le fa o sa tshwanela go ikutla o sa tlhole go kgona go tswela go thusa ba bangwe, o tshwanetse go kgaoganya le moithuti yo wena o ikutlang gore ga o kgone go mo thusa mme o mo supetse tsela go mogakolodi yo momgwe yo wena o ikutlang gore a ka mo thusa.

Ke eng se se batlegang go moithuti?

Moithuti ke mongwe yo a tlhokang kaelo go tlhabolola makgono go tsweng mongwe yo a nang le maitemogelo mme a le moeteledipele mo ntlheng e. Mo botsalanong bo moithuti o tla:

- Nna le ditshono tse dintsi go bona jaaka dilo di tshwanetswe go dirwa – mokgwa wa go bona go ithuta.
- Nna le maemo a go botsa dipotso le go utlwa maano a gagwe.
- Kgona go ikgodisa go nna molemirui mo tshireletsong ya botsalano le ka go dirisa kitso ya gagwe.
- Nna le boikanyo le kgono jaaka a kopantsa kitso ya gagwe le ya mogakolodi ka ntlha ya tsa bolemirui.
- Baithuti ba ba tswang kwa dikoletšheng tsa temothuo ba amogela ntlha ya go bona kitso ya bona e ba e amogetseng mo phaposiborutelong le mo dibukeng e dirisiwa mo polaseng kgotsa mo ofising ya molemirui.

Moithuti o tshwanetse go nna le dikgono dife?

Moithuti mongwe le mongwe o tshwanetse go itumelela ntlha ya go nna le mogakolodi mme o tshwanetse go tsaya tsotlhe tse a di tlhokang go tsweng mo botsalanong bo. Dintlha tse pedi tse di botlhokwa tse moithuti a tshwanetseng go di tlhabolola ke kgono ya go botsa dipotso le reetsa mme le go ithuta! Ntlha e e botlhokwa ya go ithuta ke go botsa dipotso tse di rileng mme di tla ntsha kitso e ntšhwa le tlhologanyo. Go ithuta go reetsa ka tshwanno go tsweng tshimologong go tla aga boi-

kanyo le go utlwa moithuti gore o tla kgona tiro.

Maikarabelo a moithuti ke afe?

- O tlhologanya gore o tlhoka eng e bile o tla amogela eng go tsweng botsalano gare ga ene le mogakolodi.
- Puisano le tsholofelo ya gore o tla kgona go ithuta eng mo botsalanong le mogakolodi.
- Nna le maemo a go fetola maano fa go tlhokegwa.
- Nna le leano la gago ka dintlha tse o batlang go di kgona
- Baakanya tsela ya go kgaoganya botsalano le mogakolodi fa go tlhokegwa.
- Dumela go bua dikeletso tsa gago le tse o di ratang le mogakolodi wa gago.
- Dumela go dira thata, go tlhoma maano le go ipaakanya mme le go solofela go tswela pele ka ntlha ya dithuto tsa gago!

Grain SA le bogakolodi

Grain SA e setse e le mo maamong a go ruta balemirui ba bantšhwa go ya dingwaga tse di le lesome. Re fitlhetse gore go ne go na le dipholo tse dintle fa ba ba amogetseng lefatshe ka bošwa le balemirui ba ba ntšhwa ba boneng bathusi ba rona mme ba reeditse e bile ba ithutile tse bagakolodi ba rona ba di buileng. Go na le dikao tse di makatsang tse dintsi tse di supang tswelelopele ya banna le basadi ba ba beileng dipelo tsa bona go nna balemirui mme le fa go ne go na le mathata a a makatsang ba tswelotse go dirisana mmogo go ithuta tota le go boela morago go ya kwa dipolaseng tsa bona go dirisa tse ba di ithutileng.

Setlha se se fitileng go ne go le monate tota ka gore re kgonne go tsena mo thusong e e fiwang ke Lefapha la Tswelotsepele la Mafatshe le Tlhabolola ya Mafatshe go ditlhopha tsa balemirui kwa Foreisetata. Mongwe le mongwe wa balemirui ba le 16 ba ba ne ba na le botsalano le mogakolodi yo a neng a na le maitemogelo a go tsamaisa polase mme a na le lorato go tlhabolola ya mafatshe. Ba setlhopha se sa bagakolodi ba ne ba itumetse go dirisana mmogo le balemirui go loga maano le go tlhabolola dipolase tsa bona.

Ditshwetso tsotlhe tsa tiriso ya madi di dirilwe e le setlhopha mme mogwe le mongwe wa balemirui o ne a ikutla a le botlhokwa go tswelotse pele leano la go dirisa lefatshe. Pako e tshwanetswe go neiwa bagakolodi le balemirui ba ba neng ba dirisana mmogo go aga botsalano bo bo tswelolang. Re solofela gore re tla kgona go tshwarana diatla gape le balemirui ba bangwe mo ditikologong tse dingwe kwa go tlhokwang go tswelotse pele temo go tlhoma ntshokhumo ya dijo go jesa ba lefatshe la rona le lentle le.

JENNY MATHEWS, MODULASETILO WA
LENANE LA GRAIN SA GO TLHABOLOLA BALEMIRUI

Re phela ka tse re di amogelang; re bopa bophelo ka tse re di nayanang.
Winston Churchill

Tlhokomela go dirisa lefatshe ka tshwanno

KA NTLHA YA KHUTSAFALO LE KGAOGANO YA SEGOLOGOLO SA RONA, RE NNILE LE KGALEFO FA RE BUA KA NTLHA YA GORE LEFATSHE KE LA MANG. GAUTSHWANYANA, KE NNILE LESEGO GO AMOGELWA KWA KOPANONG YA HSRC KWA KAPA KWA KGANG E NE E LE “A KAMOGELO YA LEFATSHE E KA FETOLA BOPHELO BA BAHUMANEGI?”

Le gale, jaaka letsatsi le ne le tswela, ke nnile pelo bothoko ka ntlha ya mokgwa o “baruti” ba neng ba itshwara ka teng. Ba gatelela kgang ya gore lefatshe ke la mang mme ga ba akanye mokgwa o lefatshe le ka dirisiwang ka teng. O ka re ga ba na sepe le mokgwa o lefatshe le dirisiwang ka teng.

Fa o akanya ka lefatshe ka go dirisa maikutlo a gago – o ka se je lefatshe, ga le duele madi a dikolo, o ka se kgone go le kgweetsa go ya gongwe, o ka se le apare! Nnete ke gore se o ka se dirang ke go ema mo lefatshe fela – kwa ntle ga go le dirisa. Ka mafoko a mongwe, lefatshe ga le na mosola mme fela kwa ntle ga go le dirisa go go naya ntshokhumo.

Go tsweng 1994 go diragetse phetolo e ntsi ka ntlha ya go busetsa lefatshe go ba e leng la bone ka tshwanno. Le gale, fa re batla go bona tswelopele ruri, ke dumela gore re tshwanetse go gatelela ntlha ya go dirisa lefatshe ka tshwanno go re naya ntshokhumo. Katlego e e supiwang ke kwa lefatshe le dirisiwang go naya batho ntshokhumo mme kwa go palelwang ke kwa ba ba le amogetseng ba neng ba akanya gore le tla fetola bophelo ba bona ka go nna le lona fela. Batho ba bantsi ba ba amogetseng lefatshe e ne e le ditlhophisa tsa batho ba ba neng ba tlhola ba lwa go tsweng ba amogela lefatshe – ba ne ba kgona go tswela go lwa ba se na lefatshe le ba le amogetseng!

Lefatshe la ntshokhumo le nna jalo jang?

Karabo e e botoka ke – ka go dira tota! Go dirisa lefatshe go re naya ntshokhu-

mo, go na le dintlha tse di riling tse re tshwanetseng go di akanya:

- Molemirui o tshwanetse, a ntse teng, go nna le tlala ya go batla go nna le kitso le go dira thata tota.
- Molemirui o tshwanetse go nna le lefatshe le a ka dirang teng le fa e se la gagwe. O ka hira lefatshe kgotsa o ka nna le PTO ya lefatshe la setšhaba.
- Lefatshe le tshwanetse go tshwanna se o batlang go se dira teng. O tshwanetse go thaloganya mofuta wa mmu o o leng teng. Ga go kgonege go jwala dijwalo tse dingwe le tse dingwe gongwe le gongwe fela.
- Madi a bothokwa thata mo mefuteng yotlhe ya go dirisa lefatshe. Sengwe le sengwe se ja madi, lefatshe ka bolona, didiriso, peo le dinontsha, tiro, put-lelelo, j.j. Se sengwe gape se se bothokwa ke nako e madi a dirisiwang ka teng – go na le dinako tse dilo tse di bothokwa di tshwanetseng go diragala ka teng mo polaseng mme fa madi a se teng ka nako eo, o ka bo wa dira sepe ka go se dira kwa ntle ga nako e e riling.
- Didiriso di bothokwa fa polase e feta diheketara tse pedi mme didiriso ke dilo jaaka diterekere le megoma. Go thata go dira se se bothokwa fa o se na didiriso tse di tshwanetseng tiro.
- Bodiredi bo bothokwa fa polase e le tona go feta gore molemirui a kgone tiro a le esi. Tiro ya polase ga se tiro go tswa ura ya 8 ya phakela go ya ura ya 5 maitseboa mme re tlhola re utlwa badiredi ba mo dipolaseng ba tshwarwa bobbe mme gape ba dira ka dinako tse di seng pila. Ke yona mokgwa wa go dira mo polaseng. Molemirui o tshwanetse go ba teng letsatsi le lengwe le le lengwe la ngwaga ka gore dijwalo le diruiwa ga di na “matsatsi a boikhutso”!
- Go kgona go bona ditlhokego tse di pila go bothokwa. O tshwanetse go nna le mafura a diterekere go dira, peo, dinontsha, j.j. Fa tse o di lokelang di le pila, tse o tla di ntshang le tsone di tla nna pila.

◀ Tlhokomela go dirisa lefatshe ka tshwanno

- Go tshwanetse go nna le mo o ka rekisang tse o di ntshang mme di tshwanetse go tsamaelana le theko e e "pila". Bolemirui ke kgwebo jaaka e nngwe le e nngwe mme o tshwanetse go bona poelo fa o batla go nna mo polaseng.
- Go bothokwa gore molemirui a nne le tshegetso. Batho ba ba ka thusang ba a thusa e bile ba a mo gakolola. Go tsamaisa polase go ja madi a mantsi mme go botoka go amogela kgakololo le go iketla fa e le go dira diphoso tse di senyang madi a mantsi.

Ba ba tholang ba tsamaya mo lefatsheng la Afrika Borwa ba tla itse gore go na le mafatshe a a sa dirisiwang kgotsa a a senyegileng a mantsi. Ka yone kopano e ya HSRC, motho mongwe o rile ga ba a bona lefatshe le le sa dirisiwang mo dikgaolong tsa magae a pele. Motho wa Modimo o ne a supa bosaitse ba gagwe. Go na le pharologano e e rileng gare ga lefatshe le le sa dirisiwang le le se nang sepe. Le le se nang sepe ke lefatshe le le ka dirisiwang go lengwa mme ga le na mofero e bile ga le fulwe ke diruiwa. Le le sa dirisiwang le na le mofero mme le a fulwa. Ga go kgonwe go bonwa gore e ne e le eng se se neng se jwetswe mo lefatsheng leo pele.

Go na le dintlha tse di ka supiwang tse di tlhomang ke goreng lefatshe la magae a pele le sa dirisiwang:

- Ga go na ba ba ratang go dirisa lefatshe go lema kgotsa go rua duruiwa (PTO e ne ya isiswa go ba ba latelanang e le boswa mme yo e leng mong wa lefatshe leo ga itse go dirisa lefatshe kgotsa o dira go gongwe kgotsa o tsotfetsa kgotsa o a lwala.)

- Ga go na didiriso – ntlha e ke yone e e bonwang kwa Bokone Bophirima kwa diterekere di le tsa kgale kgotsa di senyegile (kgang e e le ka dintlha tse di farologaneng).
- Mekgwa ya go dirisa lefatshe e e sa tshwaneleng e e lesetseng lefatshe le le thata le se na mosola.
- Mmu o le botsarara (mo ditikologong tse pula e sa ne thata) o o dirang gore molemirui a se bone ntshokhumo kwa ntle a gore a gase taka e e turang.
- Go thoka madi a go reka tse di leng bothokwa go jwala.
- Go se nne le tse di leng bothokwa tse di pila go simolola.
- Go thoka kitso ya go tsamaisa polase.
- Ga go na dikgora – diruiwa di fula di jwalwa.

Mo thutisong ya rona ya go tsewedisa pele balemirui, re gatelela tiriso ya lefatshe. Re akanya gore mafatshe otlhe a a leng teng a tshwanetswe go dirisiwa go re thusa go naya ba setšhaba sa rona dijo. Ga go tlhokege gore o na le lefatshe le le kana kang – re ka go thusa go dirisa lefatshe la gago ka tshwanno.

A nte re tlose kgatelelo ya gore lefatshe ke la mang nakonyana e khutswane pele mme re lebelele go dirisa lefatshe ka tshwanno – ntlha e e tla re isa kwa re ka ntshang dijo le ditiro mo lefatsheng.

**JANE MCPHERSON, MOLAODIMANANEO WA
LENANEO LA GRAIN SA GO TLHABOLOLA BAUMISI BA DIJWALO**

***Kgannyana e e kgethegileng e, e
kgontsitswe ke tshwaelo ya ba dithoro tsa
mariga (Winter Cereals Trust).***

“Go boloka” mmidi go jesa ka mariga

KA DINGWAGA TSE DI FETILENG, TIRO NNGWE E BALEMIRUI BA NENG BA TLHOLA E DIRA E NE E LE GO BOLOKA MMIDI GO O DIRISA GO FEPA DIRUIWA KA NAKO YA MARIGA. MMIDI O O NENG O BOLOKWA O NE O LE SENGWE SE SE NENG SE LE BOTLHOKWA THATA GO OKETSA DIJO TSA DIRUIWA KA NAKO YA MARIGA.

Mo Afrika Borwa, balemirui ba bua ka “go boloka” mmidi go nna dijo ka mariga. Ntlha e e ne e le tlwaelo mme e simolotse go tlogelwa morago ga go goroga ga metšhene e metona ka ntlha ya gore go boloka dijo ke tiro e e tlhokang tiro e ntsi. Le gale, ga se balemirui ba botlhe ba ba nang le metšhene e metona mme tiragalo e e ka lebelelwa sentle gape gompieno ka e tshwanetse balemirui ba e seng ba batona ba ba tlhokang dijo go fepa diruiwa ka nako ya mariga. Ke go boloka dijese tse di kwa godimo mo semeleng sa mmidi.

Go boloka mmidi ke engk?

Go jwalwa ga mmidi go diragala jaaka go tlwaetswe. Fa matlhare a dimela tsa mmidi a sa ntse a le talatala mme dipidi di sa le boletanyana, o simolola go kgaola dimela tsa mmidi ka go dirisa sekele kgotsa seletswana gaufi le mmu.

Poloko ya mmidi e e pila tota e dirwa ka dimela tsa mmidi tse ditelele, tse dikgaraga, tse di pila. Balemirui ba bangwe ba tlhoma kota jaaka pina-gare mme ba rulela dimela tsa mmidi teng. Go dira jalo go ka kgonnwa fela fa poloko e se ntsi. Fa gongwe, tshegetsatsa dimela ka tse dingwe ka modiko gore go nne jaaka ntlwana. Dirisa thapo kgotsa terata go bofelela sediko se sa mmidi gore se se we. Dimela tsa mmidi tse di ka nnang 150 kgotsa

200 di ka dirisiwa go bopa sediko se le sengwe. Sediko se, fa se bopilwe sentle, se tlogelwa mo masimong go fitlhela se dirisiwa.

Tirego, gongwe...kgotsa

- Morago ga dibeke tse tharo kgotsa tse nne dimela tsa mmidi di tlabo di swabile di setse di omile mme di ka kgonwa go silwa ka tshilo. Balemirui ba bantsi ba sila semela sotlhe ka dipidi mme ba nna le dijo tse di pila go fepa diruiwa tsa bona.
- Ka thefosano, tiragalo e gape e ka nna mosola go balemirui ba ba se nang masimo a matona ba ba robang dipidi di sa le tala go jewa kgotsa go rekisiwa. Dimela tse ditale tse di setseng di ka silwa go nna dijo tse di ka fepang diruiwa. Dimela tse di tala, le fa di se na dipidi, di sa le dijo tse di phalang dimela tse di omeletseng.

Ke goreng re batla go boloka mmidi?

- Go boloka dijese tse di leng teng mo dimeleng tsa mmidi di sa le tala. Semela ga se omelele mme se swaba fela.
- Ga go latlhege sepe ka semela sotlhe se dirisiwa – ga go na tatlhego ya matlhare ka ntlha ya thobo.
- Sejeso se se maemo a a kwa godimo mo semeleng se setala se rata go nna pila tota ka tekatekano go fepa diruiwa fa se silwa. Se na le maatla le dijese go tsweng semeding se setala mme tse dingwe tse di salang di naya digwata.

JENNY MATHEWS, MODULASETILO WA
LENANEO LA GRAIN SA GO TLHABOLOLA BALEMIRUI

Poloko ya mmidi e e pila tota e dirwa ka dimela tsa mmidi tse ditelele, tse dikgaraga, tse di pila.

Dintlha tse di botoka tsa go

GO LAOLA MADI GO SIMOLOLA KA GO BONA LOKWALO LA TIRAGALO LA GO REKA KGOTSA LA GO REKISA LE LENGWE LE LE LENGWE LA TSAMAIYO YA KGWEBO YA GAGO. GO BOTLHOKWA GAPE GO NNA LE MAKWALO A JAAKA GO LAOLWA KE MOLAO.

Molemirui wa segompiano o tshwanetse go itse dintlha tsotlhe tse dintsi tsa go laola, kwa ntle ga gore kgwebo e kana kang. Le fa ditiragalo tse di le botlhakwa, kwa bofelong ke go laola madi a kgwebo go go leng se se kopantshang tsotlhe. Go ranola le go lebelela ditiragalo tsa polase ka ntlha ya madi di naya tsotlhe tse di diragalang mo kgwebong ya polase, tse gape di tla tlang tlhaloganyo ka tse di tshwanetseng di diragale mo polaseng e le kgwebo.

Bolaodi ba madi ga se se e leng sone fela se se supang tsotlhe tse di diragalang ka ntlha ya polase e le kgwebo, ke tsone tse di "tshasang maotwana mafura" go letlelela kgwebo go tsamaya sentle. Go se nne le madi, tse di botlhokwa tsa jaanong kgotsa morago ga nakonyana kgotsa morago ga nako e telele di tla dira gore kgwebo ya polase e eme.

Bolaodi ba madi bo ka ranolwa e le ntlha ya tiragalo e e tlhokomelang tsa madi tsotlhe tsa kgwebo ya polase. Bolaodi ba madi bo na le dintlha tse nne tse di latelang:

1. Go kwala tsotlhe ka ntlha ya tiriso ya madi le go kwala tse di botlhokwa tse di supang ditiragalo tse go bona tiriso madi (poelo/tatlhegelo) ka ntlha ya kanego ya lotseno, go bona maemo a madi (mkgwa o madi a dirisiwang go emana le tse di tshwanetseng go duelwa) ka kanego ya tekano mme le go bona maemo a go elela ga madi ka kanego ya tiriso ya madi. Tsotlhe tse di bidiwa tshedimotso ya madi.

Jaaka ditiro tse dingwe tsotlhe tsa go laola, tse re setseng re di tlhalositse, bolaodi ba madi bo tloka go tlhokomelwa sentle ka go loga maano, go rulaganya, go dirisa le go laola. Go kgona go laola ka tshwanno go tlhokega makwalo a tirisomadi.

Pego ya ditiragalo tsa polase e e pila e tshwanetse go nna le dintlha tse di latelang:

- Lenanethoto.
- Disupetso tsa fokotso.
- Pego le tiriso ya makwalo a bonnete jaaka go le botlhokwa mo palotlotlong.
- Dikanego tsa tiriso ya madi.
- Pego ya tiriso mo polaseng ya tse di ntshiwang mo polaseng.
- Pego ya tsa badiri.
- Diwego tsa ditiriso.
- Diwego tsa ntshokhumo.

2. Molokololo wa madi le maano. Go bona tswelopele ya kgwebo ya gago (molokololo), tshedimotso ka ntlha ya madi e naya bonnete bo bo ka dirisiwang go bona pharologano le:

- Dingwaga tse di fetileng;
- Maikaelelo a a tlhomilweng, le
- Ditiragalo tsa dintlha tse dingwe tse di ka lekalekanang jaaka tsa dipolase tse dingwe kgotsa tse dingwe tse di kwadilweng.

Kitso ya tsa madi, fa di le teng ka nako, di thusa thata go tlhoma maano a go tswelera pele (di bitswa ditekanyetso tse di supang kitso ya tsa madi kwa pele) le go tsaya tshwetso.

3. Ditshwetso tsa ditsadiso. Go tswelletsa mme/kgotsa go godisa kgwebo ya gago o thoka go swetsa gore o ya go dira eng go direla kgwebo ya gago

laolo madi ka tshwanno

– a ke tla reka terekere e tona go feta e ke e tshotseng, a ke tla godisa kgwebo ya ka kgotsa ke tla leka go kopantsha kgwebo ya mofuta o mongwe.

4. Ditshwetso tsa madi. Fa o swetsa gore o tla dira sengwe go godisa/tswetsa pele kgwebo ya gago, o tla tlhoka go swetsa gore o ya go duela jang tse o di batlang. A o tla dirisa madi a gago (dipoelo) kgotsa o tla adima madi?

Lemoga sentle gore tse di kwadilweng fa godimo fa di ka bonwa e le mafoko fela, mme potso e ka botswa “Mme ke tla simolola kae go laola madi?”

Ka tiriso ntlha ya mathomo ya go laola madi ka tshwanno ke go bona le go tshwara se se bidiwang makwalotshimologo a a supang ditiragalo tse di dirilweng mo kgwebong ya gago (ka go tthamalala kgotsa ka go dikologa). Ka dintlha tsotlhe lekwalotshimologo le tla nna pampiri jaaka:

- Dipolelo tsa banka, disupetso tsa poloko ya madi mo bankeng;
- Dinanetheko (jaaka disupetsotheko, disupetsotuelo, disupetsotuelo tsa mafura);
- Dinanethekiso le disupetso kamogelo;
- Disupetso tsa tuelo le tsa kamogelo;
- Ditšheke tse di boileng le disupetso tsa teng;
- Disupetso tsa tsotlhe tse di tsamaisitsweng ka go dirisa tsa motlakase;
- Disupetso tsa tuelobadiredi; le
- Dipego tsa ntshokhumo mo polaseng.

Leina la lekwalotshimologo le tserwe mo ntlheng ya gore makwalo a ke a ntlha kgotsa ke a mathomo a a supang go laola madi. Fa makwalo a a se teng ga go kgonegwe go laola madi a kgwebo ya gago ka tshwanno.

Go nna mmannete, dithekiso tse dintsi di diragalega mo polaseng ka go dirisa tšheletetota mme dipego tsa dithekiso tse ga di bonale – thekiso ya merogo/maungo/mmidi/diruiwa/dikoko go batho ba ba tlelang mo polaseng. Go nna le maemo a go laola madi sentle dipego tsa dithekiso tse di tshwanetswe go tshwarwa sentle ka go itirela makwalotshimologo a gago. Go

botoka – dirisa bukanyana e mo go yone o kwalang dithekiso tsotlhe kgotsa o ka dirisa buka ya disupetsothekiso e e ka rekwang.

Go bona makwalotshimologo o tshwanetse go nna le mokgwa wa go a baya ka tshwanno ka go a rulaganya sentle. Nnete ke gore o gatelelwa ke molao wa SARS go nna le makwalo a ngwaga nngwe le nngwe go ya go dingwaga tse tlhano tse di fetileng. Molao wa rona wa ditiro o tlhoka gore o beye dipego tsotlhe – disupetso tsa tuelobadiredi, disupetsonakoboikhutso, j.j. go fitlhela nako ya dingwaga tse tharo.

Thulaganyo ya makwalotshimologo e bothokwa thata. Gantsi a a latlhegwa mme nako e ntsi e dirisiwa go a batla. Nagana gore nako e bothokwa thata.

Thulaganyo e e bonolo e e supang makwalotshimologo e bothokwa. Makwalo otlhe a tshwanetswe go rulagangwa ka matsatsi go laola madi ka tshwanno. Go bothokwa thata gore makwalo otlhe a tshwaiwe/a fiwe dipalo ka mokgwa o o tla dirisiwang go bona makwalo a ka bonolo le go a busetsa mo maemong jaaka go tlhokegwa.

Gakologelwa, makwalo a, gape a dirisiwa go nna makwalo a molao jaaka go supa mong, fa o batla go busetsa tse di rekilweng, sesupetso sa gore go duetswe, j.j. Ka ntlha ya lekgetho o ka kgona go lopa tuelo ya VAT fela fa makwalo a a le teng. Gape go tsamaelana le ntlha ya lekgetho o kgona go lopa tuelo fela go tsaiwa e le fokotso fa o na le makwalo a. Ke gore, tshwara dipampitšhana tse mme o di fitlhe sentle tota.

Gape o gakologelwe gore ka nako nngwe o tla batla go balela poelo ya kgwebo ya gago: Lotseno - Tshenyegelo = Poelo/tlthegelo. Ntlha e e ka kgonwa go balelwa ka bonako, le go siama fela fa o na le makwalotshimologo a a rileng.

**TSHEDIMOSSETSO E TSERWE MO KHOSONG
YA TSAMAIISO YA KGWEBO KA TSHWANNO YA MARIUS GREYLING**

**Kgatiso e e etlediwa
ka thuso ya Maize Trust.**

GRAIN SA

PO Box 88, Bothaville, 9660
▶ (056) 515-2145 ◀
www.grainsa.co.za

MANEJARA WA LENANEO

Jane McPherson
▶ 082 854 7171 ◀

MOITSEANAPE: KATISO LE TLHABOLOLO

Willie Kotzé
▶ 082 535 5250 ◀

MOITSEANAPE: FIELD SERVICES

Danie van den Berg
▶ 071 675 5497 ◀

PHATLALATŠO: PULA-IMVULA

Debbie Boshoff
▶ (056) 515-0947 ◀

BAGOKAGANYI BA DIPOROFENSE

Daan Bosman

Mpumalanga (Bronkhorstspuit)
▶ 082 579 1124 ◀

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀

Jerry Mithombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mithatha)
▶ 083 389 7308 ◀

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal and Mpumalanga
▶ 082 354 5749 ◀

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
▶ 072 726 7219 ◀

Toit Wessels

Western Cape (Paarl)
▶ 082 658 6552 ◀

KOLOGANYO LE KGATISO

Infoworks

▶ (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

PULA IMVULA E FITLHELWA KA DIPUO TSE DI LATELANG:

Setswana,

Seesemane, Seaforikanse, Sesotho,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Seithosa.

Go laola keretiti ya polase

KE NNETE GORE GO BOTOKA FA MOLEMIRUI A KA REKA DILO JAAKA PEO, MONONTSHA, TSE DI GAS-WANG LE MAFURA KE TŠHELETETOTA YA GAGWE. NTLHA E E TLA TSWELELA GO NNA MAIKAELELO. LE GALE FA MOLEMIRUI A SE NA TŠHELETETOTA E A KA E DIRISANG GO NA LE MADI A A KA ADIMI-WANG GO NTSHA NTSHOKHUMO GO TSWENG DIKGWEBOMMU, DIBANKA KGOTSA TSA BOSEM-MUSO. MADI A A ADIMI-WANG A TSHWANETSE GO BUSETSWA KA MAPELO A NAKO YA GO NTSHA KHUMO GO TSAMAELELA LE TSALO YA MADI A E E LENG TLHOTLHWA E O E DUELANG MOADI-MAMADI GO GO ADIMA MADI.

Fela fa thobo e tsene e rekisitswe:

1. Molemirui o tshwanetse go busetsa madi a a adimilweng. Ka go dira jalo maemo a go kgo-na go busetsa madi fa a adimilwe a nna teng mme ba ba mo adimang madi ba tla itse gore ba ka mo adima madi gape.
2. La bobedi, molemirui o tshwanetse go tlhokomela gore fa a buseditse madi a a a adimileng go sala a makana kang. A go na le poelo kgotsa tatlhegelo? Fa go na le poelo molemirui o tshwanetse go ituela – mongwe ga a direle sepe fela. Go itseela madi go dira gore go nne

madi a go reka tse di bothokwa go phela letsatsi le letsatsi.

3. La bofelo madi a a salang a tshwanetswe go bolokwa. A ka dirisiwa go duela tse di bothokwa tsa ngwaga e ntsha kgotsa go reka ditiriso tse dintsha kgotsa go rekela kgwebo ya polase diruiwa.

Se nyatse go busetsa madi a a adimilweng. Fa a sa busetswe ka tshwanno go ka go gatelela go tlogela ditiragalo mo polaseng ya gago mme wa nna mohumanegi yo a sa kgoneng go adima madi gape.

Moeteledipele mo ofising ya Tautona, Rre-Trevor Manuel, o rile setšhaba sa Afrika Borwa ke batho ba malapa a a adimang madi thata. Serai sa go adima madi se nna 'serai sa polao' ka gore "Re dirisa madi a re se nang ona go reka tse re sa di tlhokeng go ipapisa le ba ga Kunene."

Gakologelwa ka dinako tsotlhe: Go bothokwa thata go leka go adima madinyana a a bothokwa fela ka gore go busetsa tsalo go ja madi a mantsi mme go botoka go wela mo mosimeng wa molato wa madi.

**JENNY MATHEWS, MODULASETILO
WA LENANEO LA GRAIN SA
GO TLHABOLOLA BALEMIRUI**

